

DE OPENBARING
VAN JOHANNES EN
HET SOCIALE LEVEN

DE OPENBARING
VAN JOHANNES EN
HET SOCIALE LEVEN

Dr. Klaas Schilder

Oorspronkelijke uitgave:

De Openbaring van Johannes en het sociale leven.

Dr. K. Schilder. Derde herziene druk. 1951. W.D. Meinema – Delft.

In deze nieuwe uitgave is de spelling aangepast en zijn er een aantal taalkundige wijzigingen aangebracht.

Bijlagen (speciaal ter bemoediging van de christen-vrouw):

2 toespraken van prof. dr. K. Schilder, gehouden voor de Bond van Gereformeerde Meisjesverenigingen in 1934 (Twee Priscilla's) en 1951 (Uw Oecumenische Taak).

Schrijver: dr. Klaas Schilder

ISBN: 9789464807479

© 2023. W.J. Boot

WOORD VOORAF

BIJ DE EERSTE DRUK

Wat bij dezen de lezer wordt aangeboden, is een samenvatting van artikelen die voor een plaatselijk blad indertijd geschreven zijn.

Op verscheiden plaatsen zijn deze artikelen omgewerkt of aangevuld. Meermalen is de aangebrachte wijziging van betekenis. Toch zal de wijze van bewerking van de stof op allerlei wijze herinneren aan de geboortegeschiedenis van dit werkje.

Dat is dan ook volkomen naar de bedoeling van de schrijver. Juist in deze populaire vorm bedoelden de indertijd geschreven artikelen iets te geven voor hen, die belang stellen in de leer van de "laatste dingen", zoals deze bewaard wordt onder hen, die daarbij uitgaan o.m. van de gereformeerde uitleg van de Openbaring van Johannes.

De *reden* voor afzonderlijke uitgave ligt dan ook in de overtuiging van de schrijver, dat de populaire behandeling van onderwerpen, die de toekomstverwachting van de christelijke kerk raken, haar nut hebben kan, ook al, omdat van allerlei kant de met Christus' wederkomst samenhangende vraagstukken besproken worden, vaak in een zin, die met een ernstige uitleg van de woorden van de profetie van de Heilige Schrift volkomen in strijd is. Ook waar alleen tot het sociale leven het onderzoek zich beperkte, heeft toch de zaak van de christelijke toekomstverwachting nog altijd recht op belangstelling.

De *aanleiding* tot de hier aangediende uitgave ligt in het herhaald verzoek van lezers.

Was hier een werkje van min of meer wetenschappelijk gehalte bedoeld, dan zou natuurlijk op de exegetische kwesties, die de bestudering van de Openbaring van Johannes meebrengt, moeten ingegaan zijn; wat hier vrijwel geheel ontbreekt. Ook bij de nadere bewerking is alle verhandeling over uitlegkundige vraagstukken met opzet vermeden: die zou het karakter van het boekje schaden.

Daarom moge volstaan worden met de mededeling, dat ten opzichte van de exegese dit geschriftje zich aansluit bij de opvatting, die ten aanzien van het laatste Bijbelboek in de jongste tijd onder de gereformeerden meer en meer ingang vond. Om bij de populaire werken te blijven, zij herinnerd, dat dit standpunt in den brede is toegelicht of gemakkelijk is te herkennen in de werken van dr. S. Greijdanus, *De Openbaring des Heeren aan Johannes*; dr. J.C. de Moor, *De Hemel geopend* en dr. V. Hepp, *De Antichrist*.

Zo bedoelt de schrijver voor een bepaald onderdeel van de profetie, die over de laatste dingen handelt, de aandacht te vragen. Uitgaande van de gereformeerde opvatting, heeft hij het wereldbeeld van de toe-

komst op een bepaald punt willen indenken in gehoorzaamheid aan het Woord, dat gegeven is, óók om te spreken tot óns geslacht, van de dingen, 'die haast geschieden moeten'.

BIJ DE TWEDE DRUK

De eerste druk verscheen in november 1924. Reeds in de maand december was de oplaag zo gedund, dat tot een herdruk besloten werd.

Het spreekt vanzelf, dat deze uitkomst mij zeer verblijd heeft.

De tweede druk is enigszins gewijzigd. Enkele verbeteringen en ook toevoegingen onderscheiden hem van de eerste. Sinds de verschijning van de voorgaande druk zagen nog het licht het grote, exegetische werk van dr. S. Greijdanus, *De Openbaring des Heeren aan Johannes* (Amsterdam, H.A. v. Bottenburg, 1925) en het meer populaire werk van drs. J. Willemze, *De Openbaring van Johannes in 'Tekst en Uitleg'* (Groningen, Haag, J.B. Wolters Uitg. M., 1924). Ook deze geschriften geven een inzicht in de methode van de exegese, die tot de hier gegeven uitkomsten leidde. Beide zijn bij de bewerking van de tweede druk geraadpleegd.

Moge voor onze christelijke kringen dit boek ook in deze vorm zijn nut doen.

Delft, januari 1925. K. Schilder.

BIJ DE DERDE DRUK

Enige nieuwe hoofdstukken zijn opgenomen.

Zakelijk bleef het geschrift zichzelf gelijk, al is doorlopend de corrigerende of preciserende hand aan het werk geweest. Bij gebleken behoefte aan aanvulling is het bestek van de uitgave nimmer uit het oog verloren. In de nieuwe spelling is berust.

Kampen, maart 1951. K.S.

INHOUDSOPGAVE

1	INLEIDING.....	8
2	EIGENAARDIGE BETEKENIS VAN DE APOCALYPSE VOOR 'DE SOCIALE KWESTIE'.....	17
3	HERLEIDING VAN 'SOCIALE BELANGEN STRIJD' TOT ZUIVERE VERHOUDINGEN.....	26
4	DE RIJKE ARMEN VAN SMYRNA.....	39
5	CHRISTUS OF ASCLEPIUS.....	50
6	ZARATHUSTRA EN DE VRIJWILLIGE BEDELAAR.....	62
7	KERK EERDER DAN 'VAKORGANISATIE'.....	80
8	SYSTEEM IN DE VOORZEGGINGEN.....	93
9	HET 'VERZEGELDE'.....	101
10	GEEN 'KATHOLIEKE' MORAA.....	112
11	DE WEEGSCHAAL.....	139
12	OLIE EN WIJN.....	148
13	'CRISEN-THEORIE' EN APOCALYPSE.....	158
14	OORZAKEN VAN CRISIS.....	169
15	CRISIS EN GETUIGEN.....	184
16	FIN-DE-SIÈCLE-THEATER.....	204
17	DE GROTE BOYCOTT.....	217
18	WERELD-RUÏNE.....	234
19	WERELDOPBOUW.....	256
20	ONTWAKING TOT VREDE.....	264
21	EEUWIG EVENWICHT.....	273
22	TOEKOMSTVERWACHTING EN TOEKOMST-PROGRAM.....	281
	BIJ DE ILLUSTRATIES.....	290
	BIJLAGEN.....	294
1.	TWEE PRISCILLA'S.....	294
2.	UW OECUMENISCHE TAAK.....	309
3.	OPENBARING VAN JEZUS CHRISTUS.....	320

1 INLEIDING

Zalig is hij, die leest en zijn zij, die horen de woorden van deze profetie, en die bewaren wat daarin geschreven is; want de tijd is nabij. — Openbaring 1:3.

Kunstenaar en theoloog, even moeilijk aangehoord; — Funeste gevolgen van ondoordachte afweerleuzen; — Schuld van de kerk! roepen de marionetten van de 'unions'; — De Bijbel, geen aforismen-collectie; — Gedirigeerde pauzes en cesuren; — Fundamenten en perspectieven in de Apocalyps onmisbaar; — Johannes: eerste nieuw-testamentische 'cultuurprofeet'; — De vrijgemaakte gemeente, die de Apocalyps ontving, en de sociale ethiek; — Sociale zorg niet uit metropolen, maar onder 'kleine luyden' aangepakt; — De laatste keus: Kristus of 'et socialisme'.

TOEN in de winter van het jaar 1893 de hoogleraar dr. P.D. Chantepie de la Saussaye in de Aula van de Amsterdamse Gemeentelijke Universiteit vier voordrachten hield over '*Zekerheid en Twijfel*', sprak hij o.m.:

'Ik voel al het hachelijke van over zulke actuele vragen te spreken tot hoorders, die stellig daarover zeer verschillende gezindheden meebrengen. Onder u zijn er waarschijnlijk, die *juist* een theoloog, anderen, die, nu ja, *zelfs* een theoloog hierover willen aanhoren'.¹

Met dezelfde woorden zou iemand kunnen beginnen, die uit *theologisch* oogpunt in onze dagen iets zou willen zeggen in verband met de sociale kwestie, over de *toekomst* van het maatschappelijk leven.

Maar voor zichzelf zou hij er niettemin wijs aan doen, zich te realiseren, dat niet zozeer de *theoloog* als wel de *confessor*, de *belijder*, hier aan het woord komt. Misschien dat zij, die onder de lezers ook confessor zeggen te zijn, zich dan ineens weer realiseren dat een en ander toch ook hen in het diepste van hun leven heeft te raken.

Zo vaak een orthodoxe kerk-mens zich inlaat met wat naar een zeer onduidelijke en onjuiste term 'het' sociale 'vraagstuk' heet, en dit dan durft doen aan de hand alleen, of hoofdzakelijk, van *Bijbelse* gegevens, theologisch verstaan en uitgewerkt, zijn er dadelijk critici te over, die, in het gunstigste geval, bij dat bedrijf een tikje meewárig toezien. Hoogstens zetten zij zich tot luisteren met een zeker vertoon van welwillendheid, dat zoveel zeggen wil, als: dat deze beloning voor de moeite van de man niet geschiedt uit verdienste, maar uit genade.

De man van de kerk . . . wat wil hij hier eigenlijk? Wat ter wereld is meer òn-sociaal, om niet te zeggen: ànti-sociaal, dan de kerk? Wat

¹ Dr. P.D. Chantepie de la Saussaye, *Geestelijke Stroomingen*, Haarlem, Bohn, 1917, blz. 38.

voor gemeenschap is er tussen theologie en economie? De man van de kerk houde zich bij zijn tot nu toe vrij sterk beschermde preekstoel, en late de wereld-wérkers zwoegen in hun zware sociale bevrijdingskamp. *Hij* kan haar toch niet helpen, tenzij in een doorbraaksmentaliteit. Iemand, die 'een wissel op de *eeuwigheid* trekt', is voor de vraag-stukken-van-de-dàg geen profeet noch een profetenzoon.

Zo wordt de drager van het antiek-'kerkelijk' woord afgewezen. En zoals de *kunstenaar* Jan Toorop wel de branding van de komende sociale worstelstrijd voelt, zó sterk zelfs, dat hij er over dichten gaat, maar in zijn denken en dichten eenvoudig over het hoofd gezien wordt door het gros van hen, aan wie de fabriekswalm in de kleren zit, zo wordt ook de man van de kerk glad voorbijgezien, tenzij hij, buiten alle kerk-kwesties om, lid van 'de partij' geworden is: die mächtscentrale. Hij weet ànders toch niets van het leven af. Kunst en kerk, zolang zij niet aan de revolutionaire cultuur zich geven, belopen het verwijt dat ze ver van de kruitdamp blijven. Toorop dichtte:

Stil duizenden mijnen zijn . . . Miljoenen in 't gelid,
De stakers, om te brijzelen de maatschappij uit 't lid,
Duizenden fabrieken zonder 't elektrisch leven;
Veel sterke armen, die zich niet meer aan de arbeid geven.
'Geen miljarden festijnen meer . . . Het kapitaal kapot!
Kom, Christus, grote Liefdevorst, maak rein nu wat is rot.
Want als Gij wilt, Heer, dan is Uw geven machtig;
Genees die tijden vol nijd, ziekelijk, halfslachtig.
Laat Uw klaroenen blazen naar alle oorden heen,
Die heilige klanken maken broden uit steen.

Maar *wie* luistert naar zo'n vers, anders dan de man, die even ver uit de buurt van de fabrieksrook blijft, als de dichter zelf? Henriëtte Roland Holst heeft ook een complete dichtbundel met veel beweerde 'fundamenten en perspectieven' aan de rode massa geschonken; maar veel verder dan de propaganda brengt zij het niet. En dáár is tegenwoordig een 'afdeling' voor. Zowel de 'abstracte' als de 'heilige' klanken mogen verstommen als de massa roept om brood! Tussen de tanden die op stenen stomp gebeten zijn, sist wel de vloek, maar kweelt geen psalm, óók geen psalm 'om de broden', en evenmin een openingspsalm in een '*heilige* oorlog'. Wat wil men met kerk en Bijbel en Golgotha bij de uitlaande brand van de maatschappij? Wie, *anders dan met revolutionaire bedoeling*, de naam van Christus noemt, sta af van alle pretentie van promotie van sociale gerechtigheid; hij moge dan in naam van de kunst, of ook in naam van de theologie met zijn Christus-zonder-gebalde-vuist voor de dag komen.

Zo is de door de propagandadienst van de 'rode werkers' of utopisten in formule gebrachte afweer-propagandaleus van duizenden; elke door deze dienst geredigeerde stelling, ook al is die zelfs in de opsomming van 'de bezwaren tegen de preekstoel' even oppervlakkig als b.v. bij Edward Bellamy,¹ krijgt welhaast de kracht van een axioma, een waarheid, waaraan niemand ook maar even tornen mag. De *conclusies* van de betaalde propaganda-afdeling van de rode vakbondscentrale gelden als *axioma's* voor de hen betalende massa; dat déze zich daardoor aan géne subalterneert, begrijpt ze niet. Hoe zou, zo denkt ze, primitief genoeg, hoe zou (dominees daargelaten), hoe zou een betáler subaltern zijn aan wie door hem betaald wordt?

Geheel onbegrijpelijk is een en ander intussen niet. Al is de klacht in haar situatietekening en vooral in haar ethische onderbouw doorgaans vals, toch is er soms een kern van waarheid in de beschuldiging, dat 'het officiële christendom' al te lang heeft gedaan, alsof er geen sociale kwesties waren, alsof het geloof geen andere taak had dan slingerpaadjes bij te harken in een lustoord van arcadische rust. Het verwijt blijft onbillijk; zij die zelf de zaken van het Rijk van God hebben afgeschoven op de rug van een '*officieel* christendom', en die, nauwelijks ingeschreven bij een vakbond, al weer vegeteren op de vakorganisatorische hiërarchie, hebben de kerk niets te verwijten; want waarom *deden ze zelf niet mee*, waarom lachten ze een beetje met het antieke gegeven van het ambt aller gelovigen? Menige christelijke actie ging reeds kwijnen, omdat de schuld van de kerk ook tegenover de sociale deining de schuld van de vrijwillige 'leken' was. Ze wilden geen *axioma's* van de kansel horen en kwamen die er toch, dan zeiden ze; houd u bij uw leest, kerkman, en geef *conclusies* alleen voor uw vakterrein. Alsof de kerk een vakterrein zich toegewezen zag. . . Dáár ligt vooral de schuld. *Daarbij* komt dan het feit, dat de *techniek* van het sociale leven met de dag ingewikkelder wordt, en langzamerhand zóveel studie, ook van allerlei bijzonderheden, vereist, dat de doorsnee-theoloog er met geen mogelijkheid meer tijd voor kan vinden. Maar wat hadden we ook met de *theoloog* te maken? De *confessor*, die was de eerst-gegadigde. Bij theologen èn sociologen.

Niettemin zijn er steeds nog vriendelijke lieden, die *juist* van een theoloog, genomen als met de taak van *formulering* ambtshalve speciaal belast confessor, een bespreking van de sociale en sociologische kwesties willen horen. En voor dit standpunt is op zijn beurt

¹ Zie b.v. Edward Bellamy, *Gelijkheid voor Allen* (Equality), bew. van H.N., Amsterdam, 1935, 234-236; of: *Gelijkheid voor Allen* (uit het Engels), door A.C.B., 's-Gravenhage, z.j., 316-319.

ook wat te zeggen, mits *confessoren* van andere faculteiten geen ogenblik worden uitgesloten, en dezen van de confessie zich niet verwijderen. Valt het te loochenen, dat in de 'christelijke vakbeweging' niet iedereen meer weet, waar bij hem de meeste nadruk valt; op het woord *christelijk*, dan wel op het woord; *vakbeweging*? Nee, de feiten spreken te luid. Het *is* een feit dat onder de vertegenwoordigers van de christelijke vakbeweging en van de sociale organisaties niet allen steeds beseffen dat we, om als goede *vakmensen* voor ons vak-terrein in een vak-wetenschap het spoor te vinden, eerst hebben te weten wat voor ons als goede *christenen* Gods eis is, en zijn belofte; en daarná ook, voor zover ze ons gegeven werd; zijn voorspelling; zijn grondontwerp voor de heilshistorie en dús ook voor de wereldhistorie, inclusief die van het sociale leven.

Gelukkig, dat de Bijbel *zelf* tenminste de schuld niet draagt van een mogelijk tekort van confessoren, noch aan de kant van de theologen, noch aan de kant van hen die optreden in de christelijke vakbeweging en sociale actie. Want de Bijbel is vól van gezaghebbende, fundamenteelwijzende en perspectief-openende 'gegevens', die, omdat ze *nimmer* lósse, aforistische 'gegevens' zijn, maar opgenomen zijn in een profetisch-christologisch project-van-wereldgeschiedenis, de weg ons kunnen wijzen in de door de zonde aangelegde doolhof. Hij is voor àlle, dus ook voor het sociale terrein, het ons profetisch onderrichtende en heilzaam bindende boek bij uitnemendheid, juist omdat hij ons onze Goede Opperherder (d.i. de op *àlle* gebied zijn volk verzorgen willende Levensvader) wil doen zien als rëchterlijk optredende in ruimte en tijd.

Reeds in de aanhef van de Heilige Schrift treffen wij uitspraken die de sociale structuur van het menselijk leven onmiddellijk raken. Hoe zou het ook anders? Wanneer de wereldhistorie geopend wordt met een *paradijs*, dat in *alle* sectoren van het mensenleven God als foederaal aangrijpbare en herderlijk verzorgende Gezagvoerder met zijn schapen in theocratische vrede ziet verkeren; en wanneer vervolgens na de val van de mens Gods edict aangaande de straf op de zonde als een van de voornaamste onderdelen van haar vonnis noemt het eten in het zweet des aanschijns, het eten van tranenbrood op een aarde, die dorens kweekt en distels voortbrengt, is daar dan niet met eerst beminnelijke en straks vreselijke oprechtheid getoond, van hoe groot belang 'de sociale kwestie' altijd zijn zal, het vraagstuk van arbeid en productie, van productie en consumptie?

En dan — ga de Schrift maar door. Ze gaat telkens weer de sociale kant uit. Wanneer bij het noachietisch verbond (Gen. 8:22) God belooft dat er voortdurend — zonder 'ophouden' — afwisseling zal

zijn van lente, zomer, herfst en winter, dan ontvangen we in die woorden een bevestiging van wat al vóór de zondvloed in alle bitterheid ervaren was: de vloek is er van de rusteloosheid, de kringloop, maar dan in néérwaartse beweging, van het niet op God als Herder zich verlatend, maar zichzelf tot maatstaf nemend historie-maken van de van God zich emanciperende mens; de *regelmaat*, o zeker, maar óók de *pauze*,¹ in de productie van de na de zondvloed weer opgeleefde aarde. Maar ook dan nog zijn 'de wereld en die daarin (opnieuw) wonen' niet ontdaan van de dreiging met een abrupte cesuur, die een door de zonde opgeroepen catastrofe, ook als kastijding van Gods hand, of als invasie van het gericht, kan brengen in het werk van de mensenhand, of in de productie, of distributie van de goederen van de aarde, de grondstoffen van de culturele, artificiële fabricage. Met die twee: normale pauze in de natuur en abnormale cesuur in de historie, komt dan de noodzakelijkheid mee van *overlèggen* en van *óverleggen*. Rusten, nee, dat kan en mag de mensheid nog niet; met deze waarheid treedt God ze tegemoet als 'de wateren van de aarde gelicht zijn'. Lente, zomer, herfst en winter . . . ze zijn de inleiding, maar voor de naïeve waarnemer en verkenner óók een pijnlijk schijnbaar '*uitstel*' van de eeuwige lente, de eeuwige jeugd.

En zo gaat het verder. *Heel* de Bijbel is vól van sociaal-gekleurde aanwijzingen en grondbeginselen. Mozes' wetgeving wijdt later verscheiden hoofdstukken en paragrafen eraan; de richters, de psalmisten, de profeten van Israël zien de zonde, en dus ook altijd de straf, in het nauwste verband met maatschappelijke verhoudingen, binnen de kerk, maar ook in de wereld van de 'onbesnedenen'. Honger en duurte hebben Jeremia zijn klaagliederen, Elia zijn argumentatie, Joël zijn pinksterzang *concreet* doen worden: een kind kon weten: daar heb je het al: Jahwe is 'boos' op ons, op hen. Jezus Christus en de apostelen spreken zó vaak ook over maatschappelijke vraagpunten, dat menigeen onder de abstractionisten (tenslotte doen we allen aan hun zonde mee) in hen niets anders zag dan sociale hervormers en strijders tegen de misbruiken van de 'kapitalistische' maatschappij

¹ Nl. door het intreden van tijden, die voor oogst noch zaaiing geschikt zijn, in tegenstelling met het 'van maand tot maand' uit Op. 22:2. B. Jacob, *Erste Buch der Tora*, Berlin, 1934, 228, wijst op het hebr. woord sj-b-t (Gen. 8:22) en vertaalt niet: '*ophouden*', maar '*feiern*'. "Die Erde hatte 'gefeiert', Lev. 25:2". Dit schijnt ons niet te handhaven; het woord sj-b-t komt ettelijke malen voor zonder deze parafraze toe te laten. Bovendien wijst Jacob's argument: "'gefeiert', weil sie in das Gericht über die Menschen hineingezogen werden musste " zelf al in andere richting.

(als wáre ¹) die de oudste). Het vaandel van Gods Evangelie dat Christus' profeten en apostelen ontplooiën, draagt waarlijk, en dan eveneens in hoofdletters, telkens een wachtwoord van en voor een bepaalde periode van de *tijd!* Ook de Bijbel zorgt voor een 'Gebot der Stunde', al zegt hij meteen erbij, dat elke 'Stunde' een 'Stunde des Gebots' moet willen wezen. Wie zich maar even de namen van Paulus, Petrus en Jacobus herinnert, en hun brieven leest, die weet het, dat ook zij de thema's van de 'broodvraag', van de 'loonkwestie', en van de verhouding van patroon en arbeider, heer en slaaf, onderdaan en overheid, niet beneden zich achten. En zegt ook Petrus niet, dat óók, dat *juist*, in betrekking tot *die* dingen, de christen zijn belijdenis onverzwakt te handhaven heeft en dat hij goed mag toezien dat bij een eventuele christen-vervolgung de hen vervolgende wereld tenminste niet de kans moet krijgen, zich daarvoor schoon te wassen met een beroep op sociale misstanden en misslagen en corruptie bij de discipelen van de Nazarener?

Welnu, wat heel de Bijbel door de aandacht spant, dat *kan* niet liggen buiten de gezichtskring van de Openbaring van Johannes. Ook dit laatste boek van de Bijbel heeft groot belang voor de perspectieven van het sociale leven, zowel wat betreft de ontvouwing van de daarvoor geldende *beginselen*, als inzake de *profetie* aangaande afloop en ontwikkeling van de sociale strijd. Dit laatste Bijbelboek is een catechismus voor alle filosofie-van-de-geschiedenis.

Daarover willen we enkele dingen opmerken.

Het spreekt daarbij wel vanzelf, dat de man, die ter zake van de vraagstukken van het maatschappelijk leven zijn waardschatting van het tegenwoordige, en evenzo zijn verwachting aangaande de toekomst, *alleen* gronden wil op conclusies van een aan de Schrift ontzonken denken en argumenteren, aan een toekomstbeeld, als hier in ons geschrift in enkele trekken gegeven, of anders over heel de linie verondersteld wordt, volstrekt 'niets hebben' zal. Hier wordt tenslotte niet geargumenteed, en niet eens geapologiseerd; hier wordt nog veel minder een 'eigen' inzicht in de mogelijkheden of combinatie-mogelijkheden van een sociale toekomst gegeven. Nee, de enige bedoeling van wat hier volgt is: de getuigenis van een man, die verder dan

¹ Vgl. Werner Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, I, 1, München-Leipzig, 1921, 54/5: "Solange die Historiker mit so gänzlich unzulänglicher Vorbildung 'Wirtschaftsgeschichte' schreiben, ist eine Verständigung nicht möglich" (tussen 'Historiker' namelijk en 'Systematiker'; vgl. S.54 over de tijd van 'karolingische Wucher- und Zinsverboden' — waarover men 'wahrhaft groteske Vorstellungen' uitgeeft, wat men ook al bij Mozes' wetgeving zou kunnen presteren, en over de 'alte Deutschen zur Zeit des Tacitus'.

iemand onder de een *christen*-naam voerende opvoeders van de mensheid afstaat van de tijd, die *wij* beleven, weer te geven, zo, als het door hem bedoeld zal zijn.

Dat is alles.

Wie echter apriori daarvan kwaad mocht willen zeggen, bedenke allereerst dat 'het sociale vraagstuk in zijn diepste wezen een godsdienstig-zedelijk vraagstuk is'.¹

En verder herinnere hij zich, dat van de sociale kampvechters zelf al meer de roep tot ons geslacht uitgaat, dat zij de kruisvaarders zijn van een nieuwe 'religie': de 'religie van de communard'.²

En ten slotte moge hij weten dat een geschrift als de Openbaring van Johannes nog altijd van alle mensen de aandacht dwingen wil. Men mag dan over het christendom van nu en van de eerste eeuwen denken zo men wil, maar het is niet te loochenen dat juist in die eerste eeuwen van het jonge christendom aan het woord gekomen zijn: Paulus, een tentenmaker, en, in het speciale geval, dat ons hier bezighoudt, Johannes, een man uit gegoede familie afkomstig, maar die zijn bedrijf opgegeven heeft en zijn bezittingen losgelaten heeft, om voor zijn deel de leer van de timmermanszoon Jezus van Nazareth mee te kunnen gaan verbreiden. Ook Johannes gebruikte voor Hem de naam van *Herder*; en hij wist dat in heel het Oude Testament de 'herders der volken' niet in de laatste plaats een *sociale* roeping hadden. Maar Johannes hoorde Hem, die de Herdersnaam voor zich vrijmoedig annexeerde, meteen verkondigen dat de Herder zijn leven voor de schapen stelt, de schapen op een weide aanwijst, die '*het Woord*' heet, en hen leert zien dat *macht* geen *bevoegdheid* stelt, en dat een *machtsorganisatie*, die de bevoegdheidsvraag niet op Geest-conforme wijze stelt, zichzelf als werelds legionair verhuurd heeft aan — de huurlingen. (2:27; 12:5).

O nee, puntige *argumenten* zijn dit nog niet. En al waren ze dat, dan zal geen enkel christ-gelovige, die doordenkt, propagandistische reclame ermee wil maken voor zijn Heiland en diens apostelen, als dreven die een concurrerende 'zaak' in deze wereld. Maar wél durft hij het aan, aan deze dingen een grond te ontleen voor zijn bewering, dat juist onder hen, die met nieuwe sociale leuzen (merendeels maximen)

¹ *De Stad op den Berg*, door dr. J. Hoogveld, e.a. Baarn, Hollandia-Drukkerij, 1923, blz. 205.

² Dr. H.W.Ph.E. v.d. Bergh v. Eysinga, *Revolutionnaire Cultuur*, Leiden, A.W. Sijthoff's Uitgevers Mij., 1919, blz. 76. Het christelijk geloof, 'dat stutten moet de orde, de eigendom, de staat', voert in zijn kern tot communisme, zegt hij (blz. 76).

de wereld te lijf gaan, alleen vijandschap of kortzichtigheid in staat is, stelselmatig voorbij te gaan aan de apocalyptische visioenenreeks, waarvan de hoofdsom van Patmos, het eiland van Johannes' ballingschap, over de wereld klinken wil tot op de jongste dag.

Want, al is de bewering, dat het oer-christendom in zijn nuchtere, onbevangen zelfopenbaring proletarisch geweest is, op zijn zachtst gezegd een vergissing, toch is het niet te loochenen dat juist de tijd waarin de Goede 'Herder der volken' de Openbaring van Johannes heeft voortgebracht, in de eerste christengemeenten een organisatie-loze belichaming te zien gaf van een ongeschreven sociale ethiek, die nu nog velen jaloers maken kan.¹

Uit zulke tijd, waarin de kerk zich *kèrk* wist, hoewel in alle levenssectoren de christenen vertrapt werden en gediscrimineerd, stamt dat merkwaardige boekje dat ons hier bezig zal houden: de Openbaring van Johannes. De Goede Herder leest daarin de scherpe-resolutieparagrafen uit het Raadsboek van de Eigenaar van de schapen aan hen voor: en ze hebben, toen ze het hoorden, niet elkaar vertroost met een: 'het zal waarachtig wel gaan'. Wel hebben ze gezegd: Hij zal zeker terugkomen: Hij zal waarachtig *wèl* gaan. De apocalyptische verkondiging is in dit boekje zwaar te verstaan; nochtans belijdt de kerk ook van *dit* Schriftgedeelte, dat het '*doorzichtig*' is. De erdoor versterkte maar tevens *geleide* verwachting van de komende wereldondergang als fase van Christus' terugkeer, heeft in die grondleggende primitiae van lang niet 'primitieve' christenen al sociale wonderen gedaan. Onder andere heeft zij de nog nooit doodgelopen, en mee daarom door de gelijkshakelaars van totalitaire machten fel aangevochten instelling geschapen, die men noemt *diaconie*. Geen sociale zorg, maar *wèl* bediening van de Herderlijke zorg, ook voor wat men noemt: het sociale leven. Hoe zou dan *dit* boekje zijn lezers ooit onverschillig doen staan tegenover behoefte en nood van de maatschappij?

Toen Paulus, de apostel, zijn financiële zorgen had, droeg hij ze niet voor aan een of andere miljonair; die was er voor hem niet. Hij schreef er over aan arme Europese handwerkslui, die voor hun berooide medestanders te Jeruzalem week aan week hun zuur verdiende spaarduiten hebben weggelegd.² Dat heeft meer uitgewerkt, meer zoden aan de dijk gezet, dan in onze dagen de internationale voorzorg en 'geleide', d.w.z. gelijkshakelende economie vermag onder hen, die opzien, niet naar apostelen uit Jeruzalem maar naar dictators uit Moskou of economen uit Washington.

¹ Vgl. Adolf Deissmann, *Licht vom Osten*, 4e Aufl. Tübingen, Mohr, 1923, S. 6 (noot) en 7,333.

² Deissmann, 126/7.

Wie dan van Moskou, Washington, of welke metropool ook zijn Ersatz wacht voor de profetie, die lette eerst eens op wat uit die heel andere kring komt, die van Jeruzalem is uitgegaan tot de hele wereld met het woord van de mens Jezus Christus. Want in Jeruzalem geldt alleen *die* stad als werkelijke *metropool* (d.i. 'moeder-stad') die naar Gal. 4:26 als 'ons aller moeder' aan God kinderen baart door het Woord van het Evangelie van de Goede Herder. Die lene het oor ook aan de *Openbaring van Johannes*, die voor alle eeuwen is geschreven, en een schok van ontroering deed gaan door de aan hun oude naam 'slachtschapen' zo bitter-scherp herinnerde lezers, van dit tóch als *troostboek* zich presenterende geschrift. Laat hem de lezing niet verzuimen, want 'het is de laatste ure'; en —

En straks zijn al de oude vormen afgeworpen —
de volken staan als kudden, die nieuwe herders vragen
om hem te leiden langs nieuwe wegen
naar 't wereldoude doel; —
de laatste keus: Kristus of 'et socialisme! —
M'n broeders! maken we ons klaar voor dàn! — ¹

¹ Jos. Verjans, *De Toekomst, Roeping* (Maandschr. voor Schoonheid), aug. 1924 blz. 317.

2 EIGENAARDIGE BETEKENIS VAN DE APOCALYPSE VOOR 'DE SOCIALE KWESTIE'

Ik, Johannes, die ook uw broeder ben en medegenoot in de verdrukking en in het koninkrijk en in de lijdzaamheid van Jezus Christus, was op het eiland, genaamd Patmos, om het Woord van God en om het getuigenis van Jezus Christus. En ik was in de geest op de dag des Heeren.

— Openbaring 1:9,10.

De Apocalypse, metropolen overziende, in eenzaamheid ontvangen; — Verschil tussen de bouw van de Apocalypse en die van andere boeken; — Domitianus tegenover Johannes als Augustus tegenover Christus; — Eén van de 'Boanerges' schijnbaar uitgeschakeld van 'de wereld-omroep'; — Johannes' bijzondere 'ontvangst' van wat is 'over te geven'; — 'Profetie' en 'apocalyps'; — Johannes' geest bijzonder ontvankelijk gemaakt; — Johannes als 'theoloog' en als 'apocalypisch ziener'; — Johannes zelf van de 'sociale strijd' uitgeschakeld; — De 'onmiddellijkheid' in de 'ontvangst' van de Apocalypse.

DE Openbaring van Johannes, het laatste geschrift in het boek van de evangelische Godsopenbaring, heeft dus juist als het *laatste* in de rij haar bijzondere betekenis voor de sociale kwestie. Het geeft immers in vogelvlucht een profetische schets van de periode tussen Pinksteren en Wederkomst, zeg maar: van het *laatste* Bedrijf van het Drama van de wereldgeschiedenis. In het laatst der dagen nu zal de zonde de overhand nemen, zegt de Schrift; en Christus' eigen mond laat niet na, ons te zeggen: *waar dat op neer komt*. De mensen zullen liefhebbers van zichzelf zijn, etende, drinkende, ten huwelijk uitgevende, en het zaad van de vrouw vervolgende. Dat is dus, de roep wordt weer: *brood en spelen*. Voor de massa. Die is een *kudde*, maar ze weet het niet; de leiders die hun propagandadienst verzorgen, weten de dictatuur als volksdemocratie voor te stellen; daarom weten zij ook allen te verleiden, behalve de uitverkorenen. In zulk een toekomstbeeld krijgt wat men — dwaas genoeg — 'de sociale kwestie' noemt, centrale betekenis. Paulus zegt: het natuurlijke is eerst, daarna het geestelijke. Welnu — wat 'primum' (eerst) is, dat wordt straks in een affreuze begripsverwarring 'primair' verklaard. Natuur gaat — ook bij de rode massa — tenslotte vóór de leer, ook voor de leer van haar eigen theoretici.

Dit karakter van het laatste Bijbelboek als *het laatste* laat zich achteraf reeds kennen in de *manier* waarop het kwam tot het 'ontvangen' en te boek stellen van Gods gedachten en raadslag aangaande het laatste bedrijf van het drama van de historie.

De Openbaring van Johannes — ook dit valt op — is *in de stilte*

geboren. Hij was 'in de geest' op het eiland Patmos; (1:9,10); hij was er een eenzame, een balling, een gebondene; op geen enkele karavaanweg van het wereldverkeer zag men hem meer. Maar juist in die periode van opgelegd isolement, van eenzaamheid en stilte, heeft Jezus Christus in een visioen hem de 'ogen-van-het-vlees' in een visionaire verrukking toegedaan, om hem de ogen-van-de-geest, helemaal van binnen, te openen voor het van Godswege hem gegunde (men kan ook zeggen: opgelegde) gezicht op de komende catastrofale wereldbewegingen van het laatste bedrijf van de geschiedenis, die ook in haar slot-akten advents-geschiedenis is, voorbereiding van Gods komen of wederkomen in Christus.

Nu zijn er voorzeker wel meer profetieën in stilte ontvangen en in eenzaamheid geboren; als God tot Zijn profeten zegt: '*eet, wat Ik u geef*' (Ezech. 2:8; 3:1; Jer. 15:16; Op. 10:9,10), dan wil Hij daarmee zeggen dat het woord van de profetie zó concreet in hun diepste wezen indringen moet, als het stoffelijke voedsel tot het bloed ingaat. 'De Godsopenbaring komt tot de profeet door middel van een persoonlijk, rechtstreeks contact met God'.¹ Zulke ogenblikken zijn altijd 'geladen', ze zijn stil en sterk en diep.

Lang niet altijd gaat de profetische inspiratie buiten het gewone, normale bewustzijn om. De regel is, dat de geest van de profeet, terwijl hij bezig is met de goddelijke openbarings- en heilswerkelijkheden, het directe verband met de dingen van de dag en van zijn naaste omgeving bewaart en in rekening brengt, en ook tot uitdrukking brengt. Nooit staat een profeet los van zijn levend heden. Wel is er bij de profeten dikwijls sprake van ongewone bewegingen van de geest, zoals die zich laten kennen b.v. in visioenen, in 'stemmen', in miraculeuze geluiden, die ze, soms dodelijk verschrikt, vernemen, maar — bij de profeten van het Oude Testament, bij de andere profeten dus, is dat buitengewone altijd uitzondering, hoewel het bij een man als Ezechiël al veel vaker zich voordoet dan bij de anderen. Het mag dan ook allerminst als *regel* worden beschouwd. 'Op de gehele profetische literatuur vormen de mededelingen van zulke ongewone ervaringen slechts een zeer klein gedeelte'.² De visioenen, de in extase verkregen gezichten, de 'verrukking-van-de-zinnen' zelf, betreffen bij de meeste oud-testamentische profeten alleen maar een *onderdeel*, soms een betrekkelijk klein onderdeel, van hun profetie. Nooit raakt dat buitengewone in-beslag-genomen-zijn door de Geest als Eerste Auteur van de profetie het *geheel* van hun profetieën.

¹ Dr. G.Ch. Aalders, *De Profeten des Ouden Verbonds*, Kampen, J.H. Kok, 1918, blz. 40.

² Aalders, a.w. blz. 44.

Tegenover die enkele profetische stukken van mensen als Jesaja, Jeremia, Ezechiël en Daniël, en de anderen, waarvan het apocalyptisch karakter wijst op visioenen en 'verrukking-van-zinnen', staan bij *hèn* zeer veel langs andere wegen verkregen profetieën, die, wel verre van voor het begrip van de mensen zomaar 'uit de lucht te vallen', *direct* zich aansluiten bij het drukke alledaagse leven, niet zelden ook bij de wereldpolitiek van hun tijd. Hun profetieën zijn dan niet gegroeid in stille afzondering, maar ontvangen en geboren, gegrepen en gegeven, gedacht en gezegd in de gewone business van kosmopolieten, als Israëls profeten toch allemaal zijn, en voor of op de markt van het publieke leven van Jeruzalem, die centrale kerkstad, en *dùs* wereldstad.

Wie de profetische geschriften van Jesaja, Jeremia, Amos, Joël en de anderen met aandacht leest, ziet hen telkens voor het front treden. Uiterst actueel komen ze voor de dag, en in het grote politieke leven spelen ook zij hun rol.

Maar nu Johannes, de schrijver van het laatste Bijbelboek?

Met hem staat het er heel anders voor.

Johannes — hij *is* in de stilte en hij *blijft* in de stilte; in de tot extatische 'ontrukking' verdiepte eenzaamheid is hij grondig alleen, met God, en ontvankelijk gemaakt voor diens Woord. Zijn 'ontrukking' is geen 'ont-ikking', of 'ont-wording', als bij de mystieken van de pantheïstische school; want hij ontvangt het Woord in gemeenschap met heel de Schriften. Hij ontvangt alles, wat hij als Christus' getuige en apostel voor ons, en om onzentwil (Joh. 17:20) had te schrijven in zijn boek. Geloof vrij, dat God hem opzettelijk in die stilte bracht. Want wie voor het *rumoer* mòet schrikken, en wie dat *rumoer* zó heeft te schilderen, dat de verschrikking van de ziener zich zal dienen mee te delen aan de lezers, die behoort eerst zelf de stilte gezien, de stilte geproefd, de stilte belééfd te hebben.

Het was daarom een *soevereine* beschikking van de Vader van de geesten, de God van de profeten, dat hij Johannes liet verbannen (1:9) door de Romeinse keizer Domitianus naar het eiland Patmos, één van de Sporadische Eilanden, zeer rotsachtig, ongeveer 10 mijl in de lengte en 5 in de breedte; een soort van strafkolonie, zoals b.v. Pontia, Gayra, Seriphus.

Johannes *als Rome's gevangene* op Patmos . . . , daarin zet zich het mysterie voort van de Koning der Joden — in een stal. Als Jezus Christus in Bethlehem geboren wordt, dan is het de 'oecumenische' wereldkeizer Augustus, die Jozef en Maria, Jezus' moeder, daarheen liet gaan. De wereldheerser, die 'de gehele wereld laat beschrijven' meent in zijn 'recensie' en zijn 'census' over de onderworpen wereld

te triomferen. Toch is hij een werktuig, door God gebruikt, om de Geest van de profetie te dienen: uit de 'stad van David', uit Bethlehem, gaat het licht over de wereld op, het licht, waarvoor ook de zon van Augustus moet verbleken.

Zo laat nu ook die andere keizer, Domitianus, de harde hand van zijn wereldheerschappij voelen aan die heraut en onverschrokken volgeling van de 'sekte van de Nazarenen': Johannes. Naar Patmos wordt hij verbannen, dat naakte kale rotseiland, gelegen bij de kust van Carië, het tegenwoordige Patino. Als naar dat ballingsoord, drie, vier uur gaans in de lengte, één uur in de breedte, Johannes de wijk moet nemen, dan schijnt ook daarin de zaak van de theocratische 'Herder der volkeren', de Leeuw uit Juda's stam, voor goed verloren te gaan. Eens heeft Jezus' mond diezelfde Johannes begroet als één van de Boanerges, d.w.z. als een 'zoon van de donder'. ¹⁾ In die naam ligt de profetie, dat deze toen nog jonge man, als hij ouder wordt, de wereld zal verschrikken, dat hij alarm zal slaan voor de zaak en het woord van Christus, dat hij dat doen zal, even geweldig, even schokkend, als de stem spreekt van de donder. *Boanerges*, die naam betekende in Christus' mond niets anders dan dat de ermee aangesprokene zijn reporters zouden wezen in zo iets als: *de wereld-omroep!* ²⁾ Maar wat komt ervan terecht als de stem van de 'donderzoon' gesmoord wordt door een wereldbeheerser, die hem stuurt naar een eilandje, ver van de beschaving, ver van de heerbanen van de mensen?

Wat ervan terecht komt? Van de christelijke *wereld-omroep*?

Wel, de Openbaring, het laatste profetische boek, de allerlaatste profetie, waarmee de cánon van de evangelische openbaring van God in schrift wordt afgesloten, geeft op die vraag het afdoende antwoord. God plantte op dat miserabele brokje rots in zee zijn wereld-omroepstation, en zorgde zelf voor een perfecte uitzending: Johannes werd 'in de geest'; dan zijn de bijgeluiden weg. God legt *voor zich* beslag op de balling van Patmos; en Domitianus ondergaat het lot van Augustus: de keizer dient, ondanks zijn wil, en tégen zijn wil, hij dient de Koning der Joden, de Zoon des mensen, hij dient Jezus Christus, oecumenisch Priester-Koning naar Melchizedeks wijs. De Koning-Priester uit Rome beschikt over zulke reporters op geen stukken na; Domitianus' edicten zijn merendeels vergeten, die van Christus worden nog vandaag over heel de wereld gelezen: een Kort Begrip van de filosofie van de geschiedenis naar het messiaanse schema. Patmos was *nodig* voor

¹ Markus 3:17.

² Zie daarover K. Schilder, *Heidelbergsche Catechismus*, II, Goes, 1950, 337; idem *De Reformatie*, 29 juli 1949 (over Rom. 10:18 en Ps. 19:5).

Christus, en daarom voor Johannes. Want daar is hij bekwaamd om te spreken de woorden-van-de-donder, die over de wereld losbreken zal. Daar is hij geworden de 'zoon van de donder' in geheel enige, in geheel verschrikkelijke zin.

De 'Messiaanse tijd' is door de gretige fantasie van de Joden herhaaldelijk getekend als de periode van de uiteindelijke overwinning van Israël over de Romeinse adelaar; en ook ten tijde van Domitianus is die droom weer overgedroomd. ¹⁾ Maar in Johannes en zijn Openbaring werd die droom op geheel ongedachte en voor het 'vleselijke Jodendom' 'ergerlijke' wijze (1 Kor. 2) tot werkelijkheid: óók Rome is bezweken voor de Christus; de lijdensgang van de christelijke kerk door al de eeuwen wordt de opgang van het geestelijk Israël voor God. Dat heeft Johannes op Patmos gezien en gezegd. Hij heeft hem *gezien*, de ruiter op het witte paard, die overwinnend over de aarde trekt (6:2). En hij zag zijn duizendjarig 'rijk' (20:2-6); het viel heel anders uit dan Joden en Hellenen (Hellenisten) in hùn utopieën ooit gedroomd hadden.

Bij dit alles komt nog een tweede wonderlijke daad van de soevereine God, die Johannes, zijn getrouwe getuige, juist naar Patmos zendt, om op de geest van deze geroepen profeet van God in te werken, naar vrijmachtig welbehagen.

We duiden het reeds aan: de geest van deze ziener is, in onderscheiding van de andere profeten, *geheel en al* in beslag genomen, gebonden, geoccupeerd, voor en door het hem opgelegde apocalyptische (openbarings-) visioen. Wat bij de andere profeten buitengewoon is (de verrukking van zinnen), dat wordt bij Johannes in herhaalde miraculeuze 'ontvangst' van woorden, die hij later heeft 'over te geven', heel gewoon. Wat bij de anderen uitzondering is, dat is bij hem in zoverre regel.

Want hij '*is in de geest*'. Hij zegt: '*ik werd*' in de geest; ik 'viel' in extase (1:10); een toestand, die *tegenover* het '*tot zichzelf komen*' (Hand. 12:11) staat: een extatische toestand dus. Hij *geraakte* 'in trance' (vgl. 4:2; 15:5; 15:1). En 'in de geest' 'ziet' ²⁾ hij al die wonder-

¹ Oskar Holtzmann, *Neutestamentliche Zeitgeschichte*, 2e Aufl. Tübingen, Mohr, 1906, S. 303.

² De zegswijze: '*ik zag*' moge ook bij andere profeten voorkomen, en in zoverre 'conventioneel' zijn, toch willen die woorden hier meer betekenen, dan dat Johannes wilde 'express the divine message with which the prophet or the seer is entrusted' (vgl. R.H. Charles, *Revelation* in I.C.C., Edinburgh, I, 1920, cix. Er is onderscheid tussen het visioen en zijn optekening; maar de *inhoud* van de visioenen (afgezien van de 'brieven') geeft van dit 'zien' zelf een nadere explicatie.

lijke toekomstbeelden, in meer dan bizarre voorstellingen van op eeuwige, goddelijke raadsbesluiten teruggaande, in tijd en ruimte vandaar geprojecteerde werkelijkheden. In uiterlijke vormen als van een filmprojectie ziet hij ze aan zijn geestesoog voorbijtrekken. Wanneer kon zulke mechanische overrompeling van zijn geest met effect van verdiepende en détaillerende concretisering van de geestelijke apperceptie beter geschieden dan in de eenzame uren van Patmos, onder het doffe geruis van de wijde zee? Waar kon God beter ziel en geest van de ziener in beslag nemen dan juist in Patmos' strakke stilte? Zo 'werd hij op Patmos begenadigd met een reeks van taferelen, als nog nooit een sterveling had aanschouwd. Wat een erbarmelijk Johannes-karikatuur penkrast hij zich, die zich de apostel voorstelt als een geleerde, gebogen over papyrusrollen, waarop Joodse apocalypsen geschreven staan . . . Nee, Johannes heeft zich niet maar geworpen op een litteratuursoort, die in zijn dagen zeer in trek was . . . De visioenen, door hem beschreven, heeft hij niet uit boeken overgenomen, maar zelf beleefd. Als apocalyptisch ziener staat hij op één lijn met Daniël en steekt boven zijn Oudtestamentische voorganger nog vele hoofden uit. Want liggen bij Daniël profetie' (de meer gewone) 'en apocalyps' (de buitengewone vorm van openbaring) 'dooreengeweven, wat Johannes biedt, is zuivere apocalyps, In zijn openbaring duidt *alles* op het einde'.¹⁾

Zo is dan voor de gelovige bijbellezer reeds de conceptie van de Openbaring een waarborg dat ook óns de Eeuwige wil beroeren in en door het troost- en schrikwoord van de vanwege zoete en bittere voedsel (10:10) vreugdedronken en hevig ontstelde Johannes.

Houd nu die twee dingen vast, die we met betrekking tot het eigenaardige in de Openbaring, de 'Apocalyps' van Johannes, besproken hebben, en breng die in verband met de voor het sociale leven belangrijke, nooit *sociologische*, maar *wèl* voor *alle sociologie de leiding nemende gegevens*, die zijn boek bevat.

Dan zeg je bijna vanzelf: Ja, wèl kiest God met zorgvuldigheid de plaats en de man, die met een reeks van alarmsignalen de kánon van de Schriften zal hebben te besluiten.

Wat was die balling op Patmos nu eigenlijk anders dan een povere figuur, afgeblazen van het wereldtoneel, ontwapend en ongeharnast, een man, die letterlijk en figuurlijk *buiten gevecht* gesteld was?

Maar zulke mensen heeft God tot zijn 'omroepers' uitverkoren (1 Kor. 1:26-31).

¹ Dr. V. Hepp, *De Antichrist*, 1e druk (de 2^e werd aanmerkelijk besnoeid), Kampen, J.H. Kok, 1919, blz. 108/9. Nieuwe druk (1923) pg. 207, 208.

De mobilisatie van het leger van de Satan, het oprukken van de legermachten van de Antichrist, en nog veel meer, dat is het, wat Johannes schouwen moet.

Welnu, de grootste ontzetting over de volkeren-slag, de slag van volkeren tegen elkaar en van hen tegen Christus-en-zijn kerk, ondergaat niet hij, die in het gewoel van de strijd is geworpen, maar over hém komt ze, die er buiten staat, en op een *afstand* moet waarnemen op de voor deze knecht van Hem door God gekozen manier. Wie, ongemoeid gelaten door de Geest van de inspiratie, midden in de kruitdamp de hartstocht van de strijd doorleeft, voor hem gaat de *grote* beweging, de markante lijn van de strijd allicht verloren; maar wie, zoals Johannes op zijn eiland, 'in de geest', met een aan Gods inspiratieplannen adequate, niet mechanistische maar deels wél mechanische (overweldigende) apocalyptische waarneming, de forse lijnen van de wereldstrijd heeft gezien, tot waar ze uitlopen in de rosse gloed van het jongste oordeel, *die* mens zal ontwaken tot bitterheid van geest. En zijn beroering zal sidderen in zijn woorden, zodra hij daarna voor het eerst de mond weer opent en spreekt. Want óók nog voor de te-boek-stelling van wat hij schouwde, leidt hem de Geest van de inspiratie.

En daarom: als profeet, niet in het minst ook als *sociaal* profeet, blijft Johannes een opgericht teken. Een 'boanerges'.

Nietwaar, daar was op Patmos voor deze grijsaard! ¹⁾ zelf geen sociale strijd meer. Een '*vanzelfsheid*' is het voorzeker niet, indien juist *Johannes* zo ontzaglijk veel over sociale verhoudingen schrijft.

Vergeet niet, dat Johannes van die apostelen van Jezus Christus, wier evangeliën ons bewaard zijn, eigenlijk wel het minst 'sociaal aangelegd' schijnt te zijn. Terwijl de andere evangelisten, Mattheus, Marcus en Lucas, veel meer de praktische kijk op de gebeurtenissen van de dag ook in 'de volheid des tijds' verraden en het leven met zijn kleurige verscheidenheid en bonte wisseling tonen mee te maken (ze studeren er immers over, Luc. 1:3), daar is Johannes in zijn evangelie meer de denker, de wijsgeer, de man van wat men (met een overigens *niet juiste* naam) pleegt aan te duiden als: afgetrokken begrippen en wijsgerige bezinning. ²⁾ Zo dikwijls hij in zijn *evangelie* en in zijn *brieven de tijd* bespreekt, doet hij het onder het licht van Gods Raad en

¹ Domitianus, die Johannes volgens de overlevering verbannen heeft naar Patmos, was van 81-96 keizer te Rome.

² Overtuigend is hierin reeds het feit, dat prof. Slotemaker de Bruïne in zijn *Christelijk Sociale Studiën* al bij een vluchtige blik in het register de lezer doet zien, dat b.v. Mattheus' evangelie veel meer gegevens bevat voor sociale studie dan Johannes' evangelie.

voornemen in de *eeuwigheid*. Nergens is het hem enkel om het *tijdelijke* te doen 'zonder meer'. Dat geldt ook wel van de andere evangelisten; maar *zij* tekenen de acta en gesta van God in Jezus Christus toch meer uit een gezichtspunt van ons mensen-van-beneden. Johannes blijft de 'theoloog' van 'in-het-begin', en van 'de eeuwigheid'. En toch, — hoe vaak en hoe direct raakt *diezelfde* man in zijn *Openbaring* het verloop van sociale kwesties aan, dat is: de worsteling om 'door de tijd heen te komen', zoals het volk tekenend zegt; 'de sociale kwestie', die *als 'kwestie'* in de tijd opkomt en ook met het einde van de tijd haar oplossing of abrupte be-eindiging zal vinden! Is dat geen wonder? Beschikt door God, die zijn reporters kiest en bekwaamt naar vrij behagen?

En dat is alles nog niet. *Als* dan eenmaal Johannes ooit over deze dingen zich zou uitlaten, dan leek toch wel geen periode in zijn leven daarvoor minder geschikt dan het tijdperk, waarin de *Openbaring* ontstaan is.

Johannes was toen al een man op zeer hoge leeftijd; als de haren grijzen, raakt de strijd om het bestaan, en treedt de vraag naar het sociale milieu en de sociale worsteling-van-alle-dag gewoonlijk op de achtergrond.

En dan — Johannes was een *gevangene*. Dat betekent veel verdriet, veel zorg en kommer; maar, — daar is toch ook één lichtpunt in: de gevangenschap betekent voor de gevangene zelf het *einde van de sociale strijd*. De gevangene leeft op rantsoen; brood en water 'zijn hem verzekerd', de strijd voor het dagelijks brood hoeft de gebonden mens niet meer te kwellen.

En toch, ondanks dit alles, *juist* in de ouderdom, *juist* in zijn gevangenschap schrijft Johannes een dramatisch, om niet te zeggen: episch boek, en in dat boek tekent hij het beeld van de toekomst van wereld en kerk, van Rome en Jeruzalem, van Gog en Magog, van Eufraat en Tiber. En alles dringt en jaagt naar de grote barensweeën van de toekomstige 'bedéling' van rust, van vrede-van-God, in alle *eeuwigheid*; telkens en telkens komt de schrijver weer neer op dat altijd vermoeiende thema van de *tijd*; de sociale kwestie, gezien als kerk- en wereld-politieke 'kwestie'. Nog eens: is dat niet uiterst merkwaardig? Tenminste, zolang je op de *persoon* let?

Wie het boek leest, die lette op al die dingen. Hij moge dat doen, vóór hij tot lezen zich zet. Want mee om al *die* redenen wordt voor ons de *Openbaring* van Johannes zo verrassend en 'supererend', ook voor de bespreking van de maatschappelijke vragen en vraagpunten. Toen Johannes zijn *evangelie* schreef en zijn *brieven* stelde — toen werkte óók in hem de Heilige Geest, die de schrijver inspireerde; maar toen

sprak Johannes' eigen kijk op de dingen, en Johannes' verworven wereldbeschouwing en Johannes' geoefende denktrant en de typische aanleg van zijn eigen geest zeer sterk mee in deze vruchten van wat men wel eens noemt: 'organische inspiratie'. Maar als hij 'in de geest' op Patmos is, dan is Johannes zelf 'wég', dan is, tenminste voor de 'ontvangst' van wat hij straks moet 'overgeven' en te boek stellen, zijn persoonlijkheid met al haar eigenaardigheden helemaal uitgeschakeld; dan is hij louter orgaan van de Goddelijke openbaring; God spreekt tot hem en hij is *énkel oor*; God schildert hem voor ogen taferelen van bloed-en-vuur-en-rookdamp, en hij is *énkel oog*.

En het boek, dat uit die *uitbeelding* van God zelf straks wordt geboren, het kán niet zijn het boek van Johannes' *inbeelding*, noch van Johannes' aparte 'geacquireerde' levenswijsheid. Het spreekt louter de taal van God in beeldspraak van Goddelijke verhevenheid en — geweldigheid, transcendente wegen inslaande voor deze immanentie-dienst. De Apocalypse is daarin wel één met de andere boeken van de Heilige Schrift, maar zij vertoont in die eenheid niettemin een geheel *eigen* kenmerk, en ontleent daaraan een zeer aparte betekenis.

Een boek met zó 'vreemde', haast 'numineuze' wordings-historie moet wel met grote ernst worden overwogen, óók door wie vragen, en leren vragen, naar het dagelijks brood. Wie oren heeft om te horen, die hore.

3 HERLEIDING VAN 'SOCIALE BELANGEN STRIJD' TOT ZUIVERE VERHOUDINGEN

Schrijf wat u gezien hebt en wat is en wat geschieden zal na dezen. — Openbaring 1:19.

En hij zei tot mij: U moet weer profeteren voor vele volken en naties en talen en koningen.

— Openbaring 10:11

Wee, wee, de grote stad: want zij is in één uur verwoest.

— Openbaring 18:19.

En zie, ik kom haastig en mijn loon is met mij om een ieder te vergelden naar zijn werk.

— Openbaring 22:12.

Zuivere proportionering tegenover valse waarderingsoordelen; — Vergiftiging en gevangenneming van de geest; — De oude antithese in apocalyptisch perspectief; — 'Pneumatische' dan wel 'psychische' beslissingsleiding en wilsvorming; — 'Sociaal' en 'socius' in grondbetekenis; — 'Sociale kwestie' en de existentiewijs in hemel en in hel; — Geen 'klassenjustitie' in het laatste horribele 'avondmaal'; — Maar wèl in 'Babel'; — Klassen-, rassenstrijd subaltern aan het apostasie-geding; — Catastrofale 'be-eindiging' iets anders dan 'organische oplossing'; — Er komt geen 'oplossing' onzerzijds; — De onontkoombare realiteit van 'christelijke' geschiedenis; — 'Algemene geschiedenis' is 'christelijke geschiedenis'; — Alleen de profetie proportioneert.

VRAAGT men nu meer in bijzonderheden, welke concreet-detaillerende waarde de Openbaring van Johannes heeft voor wie zich met het vraagstuk van het sociale leven wil bemoeien, dan is, dunkt ons, allereerst hierin de grote betekenis van dit boek te stellen, dat het de sociale kwestie *herleidt tot de zuivere proporties*; dat het abrupt, apocalyptisch, ontdekkend ons zegt in hoeverre de sociale worsteling belang en recht en roeping heeft, en in hoeverre niet.

Nietwaar, dat is een *weladaad*. 'Overschatting' of 'onderschatting' van een bepaald 'beginsel' of belang, dat is het *dilemma* dat men zo vaak hoort stellen. De praktische wijsheid ziet men dan meestal hierin liggen: wacht u voor het éne zowel als voor het andere; zoek tussen beide 'extremen' door te laveren, wees dus, in plaats van een 'extremist', een man van het 'gulden midden', en let altijd op de klok van het jongste wereld-centrum; de tegenstellingen, die de kosmopolieten onder die klok in een bepaald tijdsgewricht als *dilemmatisch opgestelde tegen-stellingen* zien gelden, houd *dié* vooral voor ogen, en blijf dan tussen die beide het 'juiste' midden houden.

Maar zulke *dilemmatiek* (overschatting-onderschatting) hanteert geen *norm*; de vraag, hoe ik een theoreem of belang 'schatten' moet, is

niet direct een axiologische, *maar een ethische*, en dus is het antwoord *prescriptief*; ik moet dus vragen allereerst naar *waar* of *vals*. Het zou wel kunnen zijn dat het beweerde *theoreem* of het met zoveel aplomb gestelde *belang* in het geheel niet kon 'bestaan' voor de wet van God. Dan is elke waardschatting, ongeacht het hoog of minder hoog taxeren, een *verkeerde* schatting. Het *dilemmatisch* opereren met niet aan Gods norm getoetste axioma's, leuzen, maximes, principes, belangen, het poneren ook van '*belangen*' zonder voorafgaand onderzoek naar Gods *wet en belofte*, waarin Hij eist en belooft in *bepaalde* geloofskritisch gekwalificeerde samenhangen, — het is altijd mis, het zal *alle* denken scheef trekken.

Dat is één punt: de dilemmatische redeneerkunst, waarin de pers zich steeds meer vastbijt en haar lezers verstrikt, vertroebelt het praktische oordeel door de verhindering van het theoretische. Men ziet geen zuivere proporties, omdat men niet vraagt naar de openbaring van God, die alle ding zijn eigen functie toekent en elk creatuur zijn '*varium officium*', zijn telkens weer onderscheiden plicht aanwijst.

In bijna geen enkel opzicht blijkt zulke vertroebeling van het oordeel met meer ontroerende ernst, dan juist in betrekking tot wat men noemt: het sociale vraagstuk.

Het blijkt in tweeërlei opzicht: in het *spreken* over 'de sociale kwestie', en in het *uitwerken* ervan.

Wat het *eerste* betreft: heeft men niet permanent de geesten misleid, juist door de zuivere *proporties* uit het oog te verliezen, in het orëren over 'de sociale kwestie'? Met welk recht spreekt men hier permanent *in het enkelvoud*: 'de' sociale kwestie? Spreekt men soms ook van 'de politieke kwestie', 'de culturele kwestie', 'de kerkelijke kwestie', 'de religieuze kwestie', 'de geestelijke kwestie', 'de economische, architectonische, muzikale kwestie', enzovoort? *Welnee!* Maar waarom dan wèl over 'de sociale kwestie'? Waarom anders, dan omdat men één bepaalde competitie, die van *pretentie-van-recht contra besef-van-macht*, in de relatie van *arbeider contra patroon*, of van *gemeenschap tegenover individu*, als ware die de overheersende, steeds naar voren verkiest te schuiven? Er zijn ontelbare sociale kwesties: in feite is het spreken van '*de*' sociale kwestie een massaal volksbedrog. En een vergiftiging van de geest.

En wat het *tweede* betreft: men stelt zo vaak de noodlottige problemen van 'diesseitig' tegenover 'jenseitig'. We bedoelen daarmee het volgende:

Enerzijds zijn er altijd mensen geweest die, geleid door een absoluut verkeerd z.g. spiritualistisch beginsel, gezegd hebben: dat de

kwestie van het dagelijks brood toch eigenlijk voor ernstige naturen bitter weinig om het lijf heeft. Het waren de lieden, die leefden uit een voor christelijk-religieus aangeziene toekomstverwachting, waarvan de *leidende* gedachte alleen de *advénts*-gedachte was, en die liefst niets ánders wilden belijden, dan dat zij geloofden in 'het *eeuwige* leven'. Voor hen was het christendom alleen maar *toekomstprediking*; de leer, die de mens voorhield hoe hij het best de hemel kon bereiken en de minste moeite met *deze* wereld kon hebben. Het christendom heette dan '*jenseitig*', d.w.z. heenwijzend naar wat '*ginds*' ons wacht; ginds, aan de andere zijde van de grens van tijd en ruimte.

Aan de andere kant vindt je hen die met beide voeten willen staan op de bodem van het *heden*. Geef ons *heden* ons dagelijks brood! Met de toekomst willen ze geen dromenspel beginnen: 'een wissel trekken op de eeuwigheid', dat lijkt hun wel de grootste dwaasheid van het voze christendom, die godsdienst van bleekneuzen en wetenschappelijke, politieke, sociale lijn-trekkers, zoals zij, in hun onbekendheid met het waarachtige christendom, het uitdrukken. Zelf willen ze de nieuwe toekomst scheppen en hun program-van-actie begint daarbij niet met morgen, maar met *vandaag*. Hun 'religie' — want ook zij annexeren dat woord voor zich — is dan '*diesseitig*', d.w.z. ze werpt zich welbewust en feitelijk alleen op wat aan *déze* kant ligt van de grens van tijd en ruimte.

Tegenover deze beide (niet 'eenzijdigheden', maar) *misvattingen* geeft nu de Openbaring van Johannes de zuivere prediking.

Immers, dit boek waarschuwt in zijn grote lijnen reeds voor alle valse dilemma's, als hierboven aangewezen werd. Het stelt alles onder de *norm*, onder de *antithese* van goed en kwaad. Geen wonder, dat het in zijn spreken van de *oude slang*, en van het 'vrouwenzaad' als bedreigd door de slang en haar zaad, bewust teruggrijpt naar Genesis 3:15, waar de *antithese principieel wordt gesteld door God* (12:9; 12:4,5,7; 13-17; 20:2) en laat alle sociale verwickelingen afhangen van Gods besluit aangaande de door Christus, de *Wetsvolbrenger*, te beheersen historie (5:1-7). Het schema *waar-vals* beheerst heel de worsteling (5:12-14,17; 6:3,14-16; 9:20,21; 11:2,7,8,18; 12:17; 13:16, 17; 14:1,9; 17:6; 20:4,5,9,14,15; 21:10; 22:11). Ook laat dit boek sociale kwesties (meervoud) geen ogenblik separeren van andere die er zijn, en blaast door alle abstractionisten-schema's heen. En vandaar komt het er toe, te breken met elke contrastering van 'jenseitig' en 'diesseitig'. Het schuift van voor onze ogen de sluier weg, die de verre toekomst voor ons verborgen hield, en doet ons zien, dat de historie uitloopt op deze éne ontzaglijke tegenstelling: die van *hemel en van hel*. Die twee zullen het einde zijn van de wegen van de mensen. Naar

de komst van die beide dringt alles in de historie van de wereld. ¹⁾

En omdat *onder vele andere factoren* óók alles, wat met sociale worstelingen samenhangt, op de loop van de wereldhistorie een onvermijdelijke wisselwerkingsinvloed hebben zal, daarom moet óók de afwikkeling van die sociale strijd mee helpen dringen, mee helpen worstelen, om te komen tot de antithetisch bepaalde toekomst van hemel en hel.

Daarbij nu is één ding bijzonder treffend. Aan de éne kant blijkt, dat juist de mensen van de laatste dagen met de allergrootste heftigheid de sociale strijd zullen voeren: kopen en verkopen, boycot en protectie, schaarste en distributie, economische destructie en verderving van de bronnen van bestaan, het grootkapitaal (18:23) en het lot van de kooplieden, ²⁾ — er zal nooit méér over te doen zijn dan juist in de laatste dagen; aldus de taal van de Openbaring. Maar anderzijds, — als die strijd tot zijn grootste spanning en meest hartstochtelijke hoogte gekomen is — juist dán is het ogenblik daar, waarop als met één slag de Almachtige aan de hele affaire een eind maakt. Hij zegt: stop! Het kan een gelovige, een man dus die gelooft aan een plotseling wederkomen van Christus als een dief-in-de-nacht soms verbijsteren, wanneer hij met innige vreugde zich laaft aan een kerkorgelfront, een kathedraal, een monumentale stad, een museum van schone kunsten, dat eens met één slag dat allemaal weggeslagen wordt door Gods hand, en dat hij zelf in zijn confessie (art. 37) zegt, die dag met groot verlangen te verwachten. Hij beseft dan ineens: onze 'kopos', onze moeite, wordt bij God toch anders getaxeerd dan bij ons. Dit geldt, zegt de Apocalypse, óók van de 'sociale kopos'. Met één slag — alles van de baan straks. 'In die dag' zal de hele wereld aan den lijve ervaren dat, niet na een vrijwillige wapenstilstand, niet ten gevolge van een geleidelijke krachtsuitputting, niet wegens verflauwing van de belangstelling, maar door de plotseling (16:15) ingrijpende machtsdaad van de parousie van Christus, (6:14; 18:8,10,16,19; 19:11v.; 20:9), heel dat spannende drama van de sociale worsteling wordt afgebroken, om in der eeuwigheid niet meer te worden opgerakeld. Dat zal de ironische profetie zijn van Christus' wederkomst: in het heetst van de strijd blaast ze de in de sociale kamp optredende vechters uit elkaar en zegt hun: al was het 'natuurlijke' (psychische) eerder dan het 'geestelijke' (1 Kor. 15:46), en al had dus de worsteling voor het 'animale' leven en zijn ordening ongetwijfeld haar recht en plicht, toch is dat 'psychische' niet *meer* dan het 'geestelijke' of 'pneumatische'. 'Eerder' is iets anders dan 'meerder'.

¹ Op. 14:11; 19:3,20,21; 20:10,14,15; 21:1-22:5.

² Op. 13:17; 18:11-13; 6:6; 8:7-11; 11:6; 16:3,4,9,18; 18:22.

Elke sociale *ordering* als zodanig heeft al te maken met het 'pneumatische', het zegt er 'ja' dan wel 'nee' tegen. Men wil over 'het psychische' psychischer-wijze handelen en beslissen op *pneumatischer*-wijze. En dat is de antithese. En *daarnaar* wordt geoordeeld.

Voor eeuwig is dan straks in en met dit oordeel de sociale bemoeiing afgelopen. Niet maar de strijd, maar óók de bemoeiing.

Afgelopen.

Want noch in de hemel, noch in de hel, is plaats voor zo iets als een sociale kwestie.

In de *hemel* kan ze niet zijn. Dáár is en leeft wel alles sociaal, want sociaal is een Latijns woord, afgeleid van de stam, die ook in het woord *socius* en in het werkwoord *sequor* zit. ¹⁾ *Sequor* nu wil zeggen: volgen, met iemand meegaan; vandaar dat *socius* (meervoud: *socii*) makker, vrijwillig volgeling, metgezel, compagnon betekent. *Sociaal* is dus elke verhouding van vriendschappelijkheid, van samenleving en van samenwerking; 'leiding' is daarbij eerder in- dan uitgesloten; maar tirannie en dictatuur altijd uitgesloten. 'Geleide' economie is daarbij tevens meegedacht; maar dan 'geleid' in vriendschap en in samenwerking, niet van de massa, maar van de vrienden-van-de-wet, die de 'socii' verbond; maar een 'geleide' economie, die in feite een gelijkgeschakelde wezen zou, zou het 'sociale' in de omgang van de 'socii' principieel weerspreken. 'Sociaal' is dus een heel mooi woord; herinnering aan een verloren paradijs. Maar juist daarom kan geen plaats méér sociaal zijn dan het straks herwonnen paradijs: de hemel. Daar is de hoogste eenheid, de eeuwige communie van geloof en hoop en liefde. Alleen maar: al is alles er sociaal, in niets is er meer de *kwestie*, dat is: het strijdpunt, het vraagpunt, de onrust, het niet-weten-hoe-het-moet. Want *kwestie* kan alleen daar zijn, waar de volkomenheid nog niet is. In de hemel *geen sociale kwestie*. ²⁾

En dan verder: tegenover de hemel staat in de Openbaring van Johannes de *hel*. Zij is voor de schrijver de plaats waar het stipendium, ³⁾ d.w.z. de soldij, de *bezoldiging* van de zonde, ook van de sociale

¹ G.J. Vossii, *Etymologicon Linguae Latinae*, Operum, t.I, Amstelodami, 1685, 553: niet van seco; immers: aliud socius, aliud particeps: nam particeps, qui certam habet partem, & non indivise agit, ut socius (Asconius Pedianus). Ecce negat, inter socios sectionem obtinere: ut qui indivise agant.

² In het slot van dit boek geven we van dit gevoel nog nader rekenschap. Zie het hoofdstuk: Eeuwig evenwicht.

³ Naar Rom. 6:23; zie K. Schilder, *Heidelb. Catechismus*, III, Goes 1951, 451v. Opsoonion = vectigal, misthos: 'perhaps the most general term for a hireling's pay' in het gotische 'laun', zie G.W.S. Friedrichsen, *The Gothic Version of the Epistles*, Oxford University Press, London, 1939, 131.

zonde, wordt toegemeten. De arbeider, èn de patroon, ze 'komen niet meer om hun loontje', maar *krijgen* het toegewezen, ongevraagd. Hun 'loon', hun 'foerage', zegt Paulus (Rom. 6:23), is dan *de dood*.

In die plaats van extreme duisternis, zoals Johannes in zijn visioen haar ziet, is geen plaats meer voor een 'sociaal vraagstuk'. In de hemel geen '*sociale*' vragen. En in de hel evenmin.

Want wat hij hel noemt, of poel van vuur, of vurige oven, dat is het tegenbeeld van de hemel (19:20; 20:10,14,15).

Terwijl nu in de hemel *alles* sociaal is, en *niets* meer kwèsties opwerpt, die afmatten, daar is in de hel *niets* meer sociaal . . . maar *alles* is een grote, eindeloze, nimmer opgeloste, eeuwig martelende kwèstie.

Wat het eerste betreft: sociaal besef kent de hel niet, volgens de visionair van Patmos. Sociaal leven is wat anders dan socialistisch leven; wèrkelijk sociaal leven en verkeren is daarom leven in deugd; maar de oefening van deze deugd houdt halt vóór de duistere poort van alle door de Rechter aan de definitieve straf prijs gegeven existentie. Achter de hellepoort kan de deugd, kan de liefde, niet binnentreden. De hel, dat is de plaats, waar naar het tekenend woord van prof. Van Dijk ¹⁾ het eigenbelang het *klimaat* is. Uiteengeslagen zijn daar de mensen. Want zonde kan niet duurzaam verbinden.

In al de *tijd*, die aan wereld en mensheid is toegemeten, brengt deze laatste het *niet zóver*, dat ze de scheefgetrokken en daardoor kwèllende tegenstellingen tussen rijk en arm, dienstknecht en vrije, kàn of ook maar wil opheffen. Want een 'krom en verdraaid geslacht' (het gaat niet over een fractie van dat geslacht) kan en wil van dat 'scheef-', en 'krom-trekken' geen afstand doen. Wanneer het eind van de tijd zich voor Johannes' geest aftekent, o.m. ook in het bloedige visioen van het '*avondmaal van de vogels*' (19:17-21; vgl. Ezech. 39:17-20), dan verzadigen die vogels zich niet alleen aan het vlees van de koningen, of van de oversten, of van de sterken of van de rijken, *maar ook aan het vlees van de slaven*, aan het vlees van de *kleinen*, van de verdrukten, van de paria's.

In zóverre is dit visioen een hárde afstraffing van de *klàsse-justitie*, waaraan speciaal het proletariaat, dat er het luidst tegen sputtert, zo vaak zich te buiten gaat bij de lectuur van Jacobus 5:3: zie je wel, zegt het dan: het zijn de *rijken*, wier 'vlees' God laat 'eten'. Maar men moet vèrder lezen. Want datzelfde lot overkomt ook 'de hoer' (Op. 17:16), en die 'hoer' wordt wel getekend als gekleed in purper en scharlaken (17:4), maar die bijzonderheid geeft nog geen recht, om 'de hoer' in de

¹ Dr. I. v. Dijk, *Gezamenlijke Geschriften*, Groningen, Noordhoff V, 435.

kaders van de *klasse-justitie* te brengen, en dus al weer te concluderen: ergo, de Bijbel laat hier voor de tweede maal 'het vlees' van de grootkapitalistische machthebbers *als zodanig* 'eten'. In de naam 'hoer' is dat purper en dat scharlaken niet verdisconteerd, maar wèl de apostasie, de afval; de ethische categorieën overheersen in die naam, niet de sociale. Geen wonder dan ook, dat nu de Bijbel zegt: lees nòg even verder, lees ook Op. 19:17-21: 'vlees-eten' is daar allesbehalve een zaak van *klasse-justitie*, ditmaal dan còntra de rijken; ook van de armen immers, ook van de slaven, de kleinen, laat God 'het vlees eten': want niet de economische, maar de ethische en heilshistorische antithese beslist in en voor Mijn gericht, spreekt Jahwe.

Ontdoe dus de beelden van hun symbolische trekken, en als dieper liggende gedachte hou je dan over de overtuiging, dat het bij het opmaken van de wereldbalans aan het eind van de geschiedenis niet aan het menselijk *willen* of *kunnen* mogelijk gebleken zal zijn, de kloof te dempen tussen de *ongelijken*. *Beiden* zijn de prooi, waarop de roofvogels neerstrijken. Geen eschatologische wereldstad met louter standaard-type-huizen.

Maar wat de mensen in hun tijdelijke existentie niet konden, dat kan God bij de beëindiging van die existentie.

Koningen en vrijen en slaven en knechten, ze zijn, op het feestmaal van de *mensen*, van elkaar *vér* af blijven staan. Het humanisme, ook in zijn marxistische vorm of onder marxistisch-materialistische leuzen, heeft nog nooit *theocratisch* gedacht. In Israëls theocratie werden de slaven in een jubeljaar weer vrijgelaten, in Rome mochten ze welgeteld ééns per jaar naast hun heren grollen verkopen. En als 'Babel', het uit oude en nieuwe ¹⁾ afval tenslotte opgekomen, en met deze zinnebeeldige naam wel getypeerde centrum van geculmineerde zonde en van God-vijandige cultuur, zijn schitterende weeldefeesten aanricht in pralende zonde (17:4, 5), dan is ook nog in de laatste 'nacht' ²⁾ van 'Babels' hoog-cultuur het pijnigend contrast gebleven

¹ Men heeft verwoed gevochten tegen de gedachte, volgens welke 'Babel' iets te maken zou hebben met 'valse kerk'; het was alleen maar antichristelijke *politieke* wereldmacht (Rome), zei men. Het gevecht schijnt ons nog al onwezenlijk: wat heden 'wereld' is, dat is vroeger ontstaan uit 'afval' van God (Gen.); en als dan de nieuwe afval (met als consequentie: formatie van wereldpolitieke macht) daar begint waar de oude begonnen is (evenals 'de oude slang' in Openb. 12 etc. herbegint, wat in Gen. 3 begonnen is), wat verbaast men zich dan? Die ellendige dilemma's doen ons altijd nieuwe ellende aan.

² 'Nacht' niet letterlijk bedoeld, maar zinspeling op 18:8,10,17: in één 'ure',

van weelde en overstelpende rijkdom enerzijds en van vertreding van mensenlevens anderzijds. Want Babel handelt niet alleen in ivoor en in parels, in kostbaar hout en edel metaal, in goud en zilver, in lijnzaad en purper, in olie en balsem, maar het handelt ook in '*lichamen en zielen van mensen*' (18:13). In Babel is de mens nog 'koopwaar'; spierkracht is *juist* in Babel nog een handelsartikel; en er zijn er, die de uitdrukking 'mensen-lichamen en mensen-zielen' als volgt interpreteren: '*slaven* voor arbeids-doeleinden, en *slavinnen* voor prostitutie'. Of ook dit laatste détail exegetisch juist is, blijve daargelaten. In elk geval is óók prostitutie een 'sociale kwestie'; en slavernij niet minder. *Jeruzalem* vond in de gemeente van de eerste christenen in de dagen van Johannes de rijken en de armen verenigd door de liefde van Christus aan de gemeenschappelijke liefdemaaltijd. En in de noodmaatregel van goederen-gemeenschap (tegenover de een vervolging instellende staat en tegenover de afvallig geworden kerk) was toch ook een positief element: men vierde weer de jubeljaars-vreugden in verwijdering en voorkoming van het bedelaarsgevaar. Maar '*Babel*', de stad van de verenigde apostasie, ziet men nog handel drijven in *slaven*. Babel trapt nõg op mensen. En het is een uiting van fijne ironie als de profeet onder de dingen-van-waarde, die in Babel meetellen, de mensen *achteraan* zet. Goud, zilver, kaneel, reukwerk, metaal, vee, ivoor, olie, wijn en al die andere weelddingen komen *voorop*. Maar de '*lichamen en zielen van mensen*', d.w.z. slaven en slavinnen, komen wel wat zielig *achteraan* (18:11-13).

Ziet u, zegt Johannes, '*Babel*' kent de sabbatsfeesten-van-de-liefde niet — en *wil* ze niet kennen. De grote vertrappt de kleine; mens wordt eigendom en koopwaar voor medemens; dat is het einde van de tot volle 'evolutie' (!) gekomen, van God geëmancipeerde symbiose. De *tijd* kón en wilde de ongelijkheid niet wegnemen. ¹⁾

Maar wat de mensen in hun tijdelijke existentie niet konden, dat kan God bij de beëindiging van de existentie. Het snelle verderf, dat als een molensteen op Babel neervalt, en het gevogelte, dat op de doden van de Apostasie-Stad neerstrijkt, verplettert en verteert niet alleen de groten, maar ook de kleinen (18:21; 19:18). In dat oordeel zijn dus koningen en paria's gelijk. Waarom anders, dan omdat ze het ook in de zonde waren? De leuze van de *klassenstrijd* is een even brutale trotsering van de antithese tussen geloof en ongeloof, dienst aan God en dienstweigering aan God, als die van de *rassenstrijd* dat is.

En als nu zij, aan wie in '*Babel*' de ondergang van '*Babel*' de lendenen brak, na de dood ontwaken, dan weten zij zich in een kring

op 'één dag'.

¹ Dezelfde voorstelling is te vinden in 6:15; 11:18; 13:18; 20:12.